

УДК 373.5.035:61

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.8>

Галина ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти і менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Світлана КОРОТНЮК

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46023

ORCID: 0009-0000-6899-6463

Бібліографічний опис статті: Олійник, Г., Коротнюк, С. (2024). Соціальні чинники формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків. *Humanitas*, 5, 55–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.8>

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито поняття «ціннісне ставлення до здоров'я» та «ціннісні орієнтації на здоровий спосіб життя». Визначено мету дослідження, яка полягає в обґрунтуванні соціальних чинників формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків.

Обґрунтовано, що однією з важливих характеристик ставлення до здоров'я у підлітків є моральний розвиток, який набуває особливої значущості та сенсу з розвитком формального мислення у означеному віці. Досліджено, що важливим засобом формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків може стати туристсько-краєзнавча робота, насамперед за рахунок реалізації навчально-пізнавальної, розвивальної, фізкультурно-оздоровчої, соціалізуючої та педагогічно орієнтованої функцій. Проаналізовано цінну роль театральних засобів у корекції, профілактиці соціальних відхилень (порушень поведінки, тютюнокуріння, суїцидальних проявів), забезпечуючи зміцнення життєвих сил учнів і формування ціннісного ставлення до здоров'я. А також важливим засобом формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків є залучення їх до різних видів трудової діяльності, виховання у них ставлення до праці як цінності, без чого життя є збідненим і беззмістовним.

Здійснено аналіз дієвих методів формування позитивно-дієвого ставлення до здоров'я, а саме метод тренінгу дозволяє вдало вирішувати завдання, пов'язані з розвитком навичок самоконтролю і самопізнання, активізацією творчого потенціалу, профілактики адиктивної поведінки.

Висвітлено, що серед соціально-педагогічних умов формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я є: забезпечення вільного вибору й доступності змісту, форм, методів роботи; трансляція взірців особистісно значущих вчинків, поведінки і діяльності, що спрямовуються на збереження і покращення підлітками власного здоров'я; формування системи знань, що створює передумови для формування у них ціннісного ставлення до здоров'я.

Ключові слова: ціннісне ставлення до здоров'я, старші підлітки, методи формування, ціннісні орієнтації.

Halyna OLIINYK

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str, Ternopil, Ukraine, 46027

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Svitlana KOROTNIUK

Master Student, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str, Ternopil, Ukraine, 46027

ORCID: 0009-0000-6899-6463

To cite this article: Oliinyk, H., Korotniuk, S. (2024). Sotsialni chynnyky formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia u starshykh pidlitkiv [Formation and development of creative abilities of teenagers using socio-cultural activities]. Humanitas, 5, 55–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.8>

SOCIAL FACTORS OF THE FORMATION OF VALUE ATTITUDES TOWARDS HEALTH AMONG OLDER ADOLESCENTS

The article reveals the concepts of «valued attitude to health» and «valued orientations towards a healthy lifestyle». The purpose of the study is determined, which consists in substantiating the social factors of forming a valuable attitude to health among older teenagers.

It is substantiated that one of the important characteristics of the attitude to health in adolescents is moral development, which acquires special weight and importance with the development of formal thinking at a certain age. It has been investigated that tourism and local history work can become an important means of forming a valuable attitude to health among older teenagers, primarily due to the implementation of educational and cognitive, developmental, physical culture and health, socialization and educational functions. The full-fledged role of theatrical means in the correction and prevention of social deviations (behavioral disorders, smoking, suicidal manifestations), which ensure the strengthening of students' life activities and the formation of a valuable attitude to health, is analyzed. And also an important means of forming a valuable attitude to health in older teenagers is to involve them in various types of work, to cultivate an attitude to work as a value, without which life is impoverished and devoid of meaning.

An analysis of effective methods of forming a positive and active attitude to health was carried out, namely, the training method allows you to successfully solve tasks related to the development of self-control and self-knowledge skills.

It is highlighted that among the socio-pedagogical conditions for the formation of a valuable attitude to one's own health among older teenagers are: ensuring free choice and availability of content, forms, work methods; broadcast of examples of personally significant actions, behavior and activities aimed at preserving and strengthening the health of teenagers; formation of a knowledge system that creates prerequisites for the formation of a valuable attitude to health.

Key words: value attitude to health, older teenagers, formation methods, value orientations.

Актуальність проблеми. Останнім часом проблема збереження і зміцнення здоров'я населення набула особливого статусу в системі соціальних цінностей і пріоритетів, оскільки здоров'я громадян є важливим показником суспільного поступу, соціально-економічним потенціалом держави. Важливість формування ціннісного ставлення до здоров'я відзначається в міжнародних і державних документах, таких як: Закон України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Національній програмі «Діти України», Концепції «Здоров'я через освіту», Концепції «Здоров'я для всіх у XXI столітті», Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді, Концепції розвитку охорони здоров'я населення України та ін.

Посилення уваги до проблем здоров'я дітей, підлітків та молоді зумовлено різким погіршенням стану здоров'я молодого покоління і негативними демографічними тенденціями в суспільстві, які спостерігаються протягом останніх 30 років. Позитивне, ціннісне ставлення людини до здоров'я передбачає усвідомлення того, що саме здоров'я є найважливішою цінністю. Учень із ціннісним ставленням до здоров'я обирає таку стратегію поведінки і такий спосіб життя, які забезпечать збере-

ження й зміцнення його здоров'я. Ставлення до здоров'я не може з'явитися само по собі, воно формується з моменту народження, особливо активно у підлітковому віці, є результатом впливу освіти й соціального довкілля. Традиційні просвітницькі та виховні засоби не викликають очікуваних позитивних зрушень у стані здоров'я підлітків, тому постає необхідність пошуку таких соціально-педагогічних систем, які будуть здатні забезпечити формування дійсно ціннісного ставлення учнів до власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз наукових досліджень показав, що проблеми формування ціннісного ставлення представлено в багатьох працях: І. Беха, М. Боришевського, Є. Козака, О. Кононко, Г. Корж, С. Сичова, С. Скрипника та ін.; соціально-психологічні аспекти здоров'я та ставлення до нього розглянуто в працях Г. Бевз, Г. Беленької, О. Богучарової, І. Галецької, Л. Гармаш, В. Горашук, Г. Даниленко, О. Єжової, Н. Зимівець, А. Кічук, О. Корнієнко, Ю. Мельник, С. Омельченко, В. Оржеховської, Н. Поліщук, М. Савчина, Г. Сіліної, Л. Терлецької та ін.; різні аспекти формування ціннісного ставлення до здоров'я у підлітковому віці розкрили Т. Алексєнко, Т. Андрющенко, Т. Галенко,

Л. Гончар, О. Єжова, Н. Зорій, Л. Канішевська, С. Лапаєнко, І. Сундукова, К. Федченко та ін.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні соціальних чинників формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків зумовлена значним погіршенням в останні десятиліття фізичного, психічного, розумового розвитку і працездатності серед дітей та молоді. У такому контексті здоров'я зростаючої особистості набуває ознак незаперечної цінності і важливого чинника людського розвитку. Оскільки ця проблема набуває глобального значення для подальшого розвитку людства, то її сутнісні характеристики можуть розглядатись як філософська, соціальна, економічна, медична категорії, як індивідуальна і суспільна цінність, динамічне явище, що постійно взаємодіє з оточуючим середовищем.

Під поняттям «ціннісне ставлення до здоров'я» Г. Корж розуміє свідомий, вибірко-вий, побудований на індивідуальному досвіді, психологічний зв'язок з різними сторонами об'єктивної дійсності, що виражається в діях людини, її реакціях та переживаннях, які формуються в процесі активної діяльності в оточуючому світі. Процесуально-предметним втіленням ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я автор називає різні види їхньої життєдіяльності: навчання, суспільно-корисна праця, заняття спортом, ігрова діяльність, участь у масових заходах фізкультурно-оздоровчого, етнографічного, народознавчого, екологічного, природоохоронного та іншого спрямування. Концептуальною ідеєю організації такої діяльності має стати дотримання принципу єдності виховання і самовиховання (Кононенко, 2007, с. 169-172).

С. Лапаєнко здійснив визначення сутності поняття «ціннісні орієнтації на здоровий спосіб життя», що розглядається як емоційно-психологічна спрямованість (настановлення) на логічно вибудовану відповідно до вікових можливостей людини організацію її життєдіяльності. Основою збереження і покращення здоров'я є дотримання здобувачами освіти здорового способу життя як певного стилю життєдіяльності, що ґрунтується на соціально-культурних нормах, цінностях, формах і способах

діяльності, що зміцнюють здоров'я і сприяють гармонійному фізичному, духовному і соціальному розвитку (Лапаєнко, 2019).

Відтак, ціннісне ставлення до здоров'я визначаємо як індивідуальні, вибірко-ві, свідомі зв'язки особистості з оточуючою дійсністю, що відображають взаємозалежність її потреб з предметами, об'єктами та явищами світу, сприяють формуванню і збереженню здоров'ю або, навпаки, загрожують йому. Ціннісне ставлення до здоров'я формується на основі сукупності знань про здоров'я та відображається у свідомо обраному способі життя. Сутність цього феномену розглядаємо як процес формування у підлітків осмисленого ставлення до власних інтересів, мотивів, потреб і переконань зі збереження і покращення здоров'я за умови визнання незаперечної його цінності, що забезпечує ефективність взаємодії з соціумом через включення у систему суспільних норм, правил і відносин, а результатом є цілеспрямована самостійна діяльність зі збереження і покращення власного здоров'я у своїй життєдіяльності.

Спостерігається, що розвиток особистості саме в підлітковому віці часто буває під впливом багатьох, різких змін. Так, відбувається інтенсивне формування психологічного здоров'я у підлітковому періоді поряд із бурхливим фізіологічним, психічним та соціальним розвитком. Ставлення до здоров'я у підлітків на даному етапі розвитку зумовлюється сукупністю характеристик духовного світу особистості й наявністю та специфікою сталих відносин із складовими духовної спадщини – наукою, освітою, мораллю, етикою, мистецтвом, релігією. Ставлення до здоров'я у старших підлітків визначається засвоєною системою цінностей, оцінкою власних можливостей та перспектив їхньої реалізації, ментальністю, ставленням до сенсу життя (Павелків, 2015).

Однією з важливих характеристик ставлення до здоров'я у підлітків є моральний розвиток, який набуває особливої значущості та сенсу з розвитком формального мислення у означеному віці. Зміст морального розвитку підлітка полягає у тому, що надіндивідуальні цінності та ідеали стають для підлітка важливими та актуальними. Це стосується таких цінностей, як здоров'я, свобода, соціальна справедливість, чесність, любов та ін. (Савчин, 2005).

Дуже потрібною ознакою ціннісного ставлення, яка, звичайно, формується у підлітковому віці, є: самоповага, тобто сумарна самооцінка, а також ступінь прийняття або неприйняття себе як особистості (Скрипиченко, Долинська, Огороднійчук, 2001).

Серед різноманіття соціально-педагогічних підходів, які можуть слугувати простором формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків. А. Токман, Н. Немченко виділяють філософсько-рефлексивний, культурно-дозвіллевий, а також трудовий, спортивний, освітній (Токман, 2015).

Вагомою в контексті формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків є організація їх дозвілля, зокрема наповнення його художньо-естетичною діяльністю, творчими пошуками, прагненням до реалізації своїх здібностей і талантів. У сфері дозвілля відкривається найширший простір спілкування з різними проявами культури, мистецтвом, поглиблюючи розуміння молодими людьми норм і цінностей соціального життя. На думку О. Двіжони, особистість, долучаючись до мистецтва, «знов і знов переживає як значущі, а головне, як неминущі цінності стабільності існування, його прогнозованості, перемоги соціального порядку над деструктивними силами» (Двіжона, 2009, с. 108), отже, більше осмислює і цінує людське життя і здоров'я.

Важливим засобом формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків може стати туристсько-краєзнавча робота, насамперед за рахунок реалізації навчально-пізнавальної, розвивальної, фізкультурно-оздоровчої, соціалізуючої та педагогічно орієнтованої функцій:

– навчально-пізнавальна функція туристсько-краєзнавчої роботи полягає у пізнанні підлітками соціально-культурного і природного своєї місцевості, регіону чи країни в цілому. У процесі різних видів і форм туристсько-краєзнавчої роботи старші підлітки, за нашим припущенням, у межах цієї функції мають залучатися не тільки до пошуково-дослідницької діяльності, виконання суспільно корисних як індивідуальних, так суспільно значущих завдань та справ, але й до активних форм, метою яких є фізичний розвиток, збереження і покращення здоров'я дітей;

– розвивальна функція туристсько-краєзнавчої роботи полягає у ефективному розвитку індивідуальної спрямованості на ефективне розв'язання поставлених завдань, формування волі й відповідальності старших підлітків за доручену справу. У походах, екскурсіях, експедиціях, під час змагань та інших форм туристсько-краєзнавчої роботи формуються такі важливі якості, як наполегливість у досягненні поставленої мети, чесність, рішучість, організованість, відповідальність за вчинки і дії спрямовані на власний фізичний розвиток, самостійність у збереженні та покращенні власного здоров'я, гуманізм у стосунках з товаришами й вчителями, доброзичливість, самоповага та інші;

– оздоровча (фізкультурно-оздоровча) функція туристсько-краєзнавчої роботи полягає у систематичному й логічно вибудованому у відповідності до вікових та індивідуальних можливостей старших підлітків збереженні й покращенні власного здоров'я, формування ціннісного ставлення до нього, через системно усвідомлені й засвоєні знання, відповідні їх змісту вироблені уміння і навички ведення здорового способу життя та удосконалення власного фізичного розвитку.

– соціалізуюча функція туристсько-краєзнавчої роботи сприяє соціалізації старших підлітків, їхній адаптації до викликів сучасного українського суспільства, оскільки найбільш ефективно забезпечує умови їхнього включення в систему суспільних відносин.

– педагогічно орієнтована дозвіллева функція – сутність якої полягає в організації педагогічного впливу на основі ефективного використання старшими підлітками вільного від навчання у школі часу, у межах якого туристсько-краєзнавча робота є ефективною складовою їх дозвілля. (Зорій, 2015, с. 82-83).

Слід звернути особливу увагу на залучення підлітків до театрального мистецтва, як професійного, так і самодіяльного. Театральне мистецтво, будучи засобом різнобічного розвитку особистості, тривалий час активно застосовується в передовій соціально-педагогічній практиці. Комп'ютерно-інформатизоване суспільство не лише не знизило значимість такого дієвого соціально-виховного інструментарію, а навпаки, підвищило, бо ж театральні методи здатні активізувати процес формування

ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків, запропонувати живу співпрацю педагога та учня, занурити здобувача освіти в потік творчого пошуку, самопізнання, активної комунікації.

Зауважимо, що в сучасний воєнний період життя старших підлітків супроводжується постійною напругою, частими стресами. Учні потребують соціально-психологічної підтримки, організації належного відпочинку, чому сприятиме спілкування з ровесниками, педагогами, соціальним педагогом і психологом в процесі організації театральної діяльності (Беленька, Богініч, Машовець, 2006). Досить цінною є роль театральних засобів у корекції, профілактиці соціальних відхилень (порушень поведінки, тютюнокуріння, суїцидальних проявів), забезпечуючи зміцнення життєвих сил учнів і формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Важливим засобом формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків є залучення їх до різних видів трудової діяльності, виховання у них ставлення до праці як цінності, без чого життя є збідненим і безмістовним. Великого значення надавав трудовому вихованню учнів В. Сухомлинський, наголошуючи на необхідності формування трудової культури, «коли праця наповнює її життя високим натхненням» (Алексеєнко, Гончар, Канішевська, 2019, с. 103).

Слід також наголосити, що вкрай необхідним в процесі формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків є залучення їх до фізичної культури, що дає можливість для них зміцнювати своє здоров'я, розвивати здатність до самоконтролю, витримки, долання перешкод, досягнення успіху. Заняття фізкультурою і спортом є чинником розвитку в підлітків естетичних смаків, позитивного сприйняття життя та наповнення його смислом. У дослідженнях акцентується увага на тому, що заняття фізкультурою сприяють тілесному і духовному розвитку, адже «це не просто фізичне удосконалювання людини як результат її занять фізичними вправами, але і творче ставлення до своєї особи, де духовна сторона відіграє визначальну роль» (Козак, с. 115).

На думку Ю. Мельник, що є дієві методи формування позитивно-дієвого ставлення до здоров'я. Безперечно, метод тренінгу дозволяє вдало вирішувати багато завдань, які бувають пов'язані з розвитком навичок, а саме: самоконтролю і самопізнання, активізацією творчого потенціалу, профілактики адиктивної поведінки. Відомо, що зазначені аспекти надзвичайно актуальні у підлітковому віці (Мельник, 2003). Так, доцільне практичне значення такого комплексу терапевтичних технік досить розширює деякі уявлення про шляхи корекції адикцій у молодих людей. Особливо через застосування психологічних засобів розвитку позитивного та дієвого ставлення до здоров'я в системі базових відношень особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, процес формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я здійснюється завдяки пізнанню ними оточуючої дійсності, актуалізації мотивів самозбереження від негативних викликів дійсності, а також забезпечення умов для інтелектуального, духовного і фізичного саморозвитку. Серед соціально-педагогічних умов формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я виділено: забезпечення вільного вибору й доступності змісту, форм, методів роботи; трансляція взірців особистісно значущих вчинків, поведінки і діяльності, що спрямовуються на збереження і покращення підлітками власного здоров'я; формування системи знань, що створює передумови для формування у них ціннісного ставлення до здоров'я. При цьому процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я у старших підлітків сприяє міжсуб'єктна взаємодія; задіяння пізнавальних процесів у регуляцію здоров'язбережувальної діяльності; забезпечення умов для самоаналізу й самосприйняття власної здоров'язбережувальної діяльності на основі сформованого ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення соціальних чинників формування ціннісного ставлення до здоров'я студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беленька Г. В., Богиніч О. Л., Машовець М. А. Здоров'я дитини від родини : як виховувати в сім'ї здорову дитину від народження до повноліття. Київ : Богданова А. М., 2006. 220 с.
2. Долинська Л., Скрипченко О., Огороднійчук З. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Про-світа, 2001. 416 с.
3. Двіжона О. В. Вплив соціальних чинників на порушення психічного здоров'я дітей і підлітків. *Психологічні перспективи*. Вип. 13. Луцьк : Вежа, 2009. С. 107–114.
4. Козак Є. П. Формування ціннісного ставлення до фізичної культури у студентів вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2011. 218 с.
5. Кононко О. Л. Ціннісне ставлення як показник формування особистості. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. Київ : ІЗМН, 2007. С. 169–172.
6. Лапаєнко С. В. Формування ціннісних орієнтацій старших підлітків на здоровий спосіб життя : автореф. дис... канд. пед. наук. Київ, 2019. 20 с.
7. Мельник Ю. Б. Формування культури здоров'я учнів як важлива складова роботи практичного психолога. *Практична психологія і соціальна робота*. 2003. № 2-3. С. 126–132.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
9. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
10. Токман А. А., Немченко Н. В. Психологія способу життя : навч. посіб. Київ : Персонал, 2015. 344 с.
11. Формування мотивації та установок на самозбереження психічного та психологічного здоров'я сільської молоді : кол. монографія / Н. І. Зорій та ін. Чернівці: Книга – XXI, 2015. 228 с.
12. Цінність життя підлітка : світоглядні орієнтири : монографія / Т.Ф. Алексєєнко, Л.В. Гончар, Л.В. Канішевська та ін. Київ, 2019. 136 с.

REFERENCES:

1. Bielienka, H.V., Bohinich, O.L., & Mashovets, M.A. (2006). Zdorovia dytyny vid rodyny: yak vykhovuvaty v simi zdorovu dytynu vid narodzhennia do povnolittia [Family child health: how to raise a healthy child in the family from birth to adulthood]. Kyiv: Bohdanova A. M. 220 s. [in Ukrainian].
2. Dolynska, L., Skrypchenko, O., & Ohorodniichuk, Z. (2001). Vikova ta pedahohichna psykhohihiia: navchalnyi posibnyk [Age and educational psychology]. Kyiv: Prosvita. 416 s. [in Ukrainian].
3. Dvizhona, O.V. (2009). Vplyv sotsialnykh chynnykiv na porushennia psykhichnoho zdorovia ditei i pidlitkiv [The influence of social factors on mental health disorders of children and adolescents]. *Psykhohichni perspektyvy*. Vyp. 13. Lutsk: Vezha S. 107–114 [in Ukrainian].
4. Kozak, Ye.P. (2011). Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do fizychnoi kultury u studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Formation of value orientations of older adolescents for a healthy lifestyle]: dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv. 218 s. [in Ukrainian].
5. Kononko, O.L. (2007). Tsinnisne stavlennia yak pokaznyk formuvannia osobystosti [Value attitude as an indicator of personality formation]. Tsinnosti osvity i vykhovannia: nauk.-metod. zb. Kyiv: IZMN. S. 169–172 [in Ukrainian].
6. Lapaienko, S.V. (2019). Formuvannia tsinnisnykh oriantatsii starshykh pidlitkiv na zdorovyi sposib zhyttia [Formation of value orientations of older adolescents for a healthy lifestyle]: avtoref. dys... kand. ped. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
7. Melnyk, Yu.B. (2003). Formuvannia kultury zdorovia uchniv yak vazhlyva skladova roboty praktychnoho psykhohoha [Formation of students' health culture as an important component of the work of a practical psychologist]. *Praktychna psykhohihiia i sotsialna robota*. № 2-3. S. 126–132 [in Ukrainian].
8. Pavelkiv, R.V. (2015). Vikova psykhohihiia [Age psychology]: pidruchnyk. Kyiv: Kondor. 469 s. [in Ukrainian].
9. Savchyn, M.V., & Vasylenko, L.P. (2005). Vikova psykhohihiia [Age psychology]: navch. Posib Kyiv: Akademvydav. 360 s. [in Ukrainian].
10. Tokman, A.A., & Nemchenko, N.V. Psykhohihiia sposobu zhyttia [Lifestyle psychology]: navch. posib. Kyiv: Personal, 2015. 344 s. [in Ukrainian].
11. Zorii, N.I. et al. (2015). Formuvannia motyvatsii ta ustanovok na samozberezhennia psykhichnoho ta psykhohichnoho zdorovia silskoi molodi [Formation of motivation and attitudes for self-preservation of mental and psychological health of rural youth]: kol. monohrafiia. Zorii N. I. et al. Chernivtsi: Knyha – KhKhI. 228 s. [in Ukrainian].
12. Aliksieienko, T.F., Honchar, L.V., & Kanishevskia, L.V. et al. (2019). Tsinnist zhyttia pidlitka: svitohliadni oriientyry [The value of a teenager's life: worldview guidelines]: monohrafiia. Kyiv. 136 s. [in Ukrainian].